

KÄÄNTEINEN ASTEVAIHTELU JA PARADIGMOJEN RESTRUKTUROITUMINEN – SUOMEN JA VIIRON TAIVUTUS- SUHTEIDEN TARKASTELUA

HANNU REMES

Tiivistelmä. Astevaihtelu on suomen ja viiron taivutusjärjestelmissä tärkeässä asemassa. Artikkelissa käsitellään lähemmin suomalaisesta näkökulmasta klusiilien käänteisen, vahvenevan astevaihtelun esiintymismahdollisuuksia ja -rajoituksia, jollaisissa on huomattavia eroja kielten välillä. Sekä nomini- että verbiparadigmoissa on erityisesti virossa tapahtunut runsaasti restrukturoitumista, ja paradigmatyypin on vaihtunut käänteisen astevaihtelun rajoitusten takia. Kielten suhteet ovat usein muotoutuneet sellaisiksi, että yhtä suomen taivutustyyppiä vastaa virossa kaksi tai useampia tyyppejä.

Avainsanat: morfologia, astevaihtelu, paradigmatyypit, suomi, viro

1. Suomen ja viiron astevaihtelusuhteista

Sekä suomessa että virossa vaikuttavat nominin ja verbin paradigmatyypin määräytymiseen varsin samantapaiset seikat: erilaiset äännevaihtelut, tavuluku, nominatiivin ja/tai vartalon loppuäänne tai -äänteet. Virossa on lisäksi keskeinen kriteeri kvantiteetti. Äännevaihtelujen joukossa on tärkeässä asemassa astevaihtelu. Suomessa astevaihtelu on aikojen kuluessa kehittänyt fonologisesta morfofonologiseksi lähinnä alkuperäisten tavusuhteiden muuttumisen ja analogisten tasoittumisten vuoksi, mutta se kuitenkin on säännötettävissä poikkeuksineen melko helposti ja on edelleen yksinäis- ja geminaattaklusiileja koskevaa vaihtelua. Virossa taas astevaihtelu on täysin morfologistunut, ja taipuvan lekseemin ominaisuuksiin kuuluu joko astevaihteluttomuus tai astevaihtelullisuus. Astevaihtelu on viiron kielen kvantiteettisuhteissa tapahtuneiden muutosten takia huomattavasti laaja-alaisempaa kuin suomessa: klusiilien lisäksi se koskee

myös useimpia muita geminaattakonsonantteja, konsonanttiyhtymiä, pitkiä vokaaleja ja diftongeja (ns. tavuastevaihtelu, Wiik 1981: 44–46; Itkonen 1983: 375–376; viron astevaihtelusta ks. myös Hint 1997: 22–33, Viitso 2003a: 25–28 ja EKK: 157–168).

Tarkasteltaessa erityisesti klusiilien astevaihtelun esiintymistä suomen ja viron yhteisissä sanoissa voidaan todeta, että useissa tapauksissa vaihtelu suhteet ovat kielten erilliskehityksen aiheuttamista äänne-eroista huolimatta samantyyppiset, esimerkiksi su *mäki* : *mäen*, *tunti* : *tunnin*, *murre* : *murteen*, *lukea* : *luen*, *hypätä* : *hyppään* ~ vi *mägi* : *mäe*, *tund* : *tunni*, *murre* : *murde*, *lugeda* : *loen*, *hüpata* : *hüppan*. On myös mahdollista, että astevaihtelun suunta on sama, mutta suomen kvalitatiivista vaihtelua vastaa virossa kvantitatiivinen, kuten tapauksessa su *ruis* : *rukiin* ~ vi *rukis* : *rukki*. Muutamissa sanoissa on suomessa käänteinen, vahveneva astevaihtelu ja virossa suora, heikkenevä vaihtelu: su *kude* : *kuteen*, *kadota* : *katoan* ~ vi *kude* : *koe*, *kaduda* : *kaon*. Suhde voi olla myös päinvastainen, esimerkiksi su *lentää* : *lennän*, *alkaa* : *alan* ~ vi *lennata* : *lendan*, *alata* : *algan*.

Kielten välisiä suhteita kirjavoittaa myös se, että lukuisia suomen erityisesti laatuvarioitusta olevia sanoja vastaa virossa vaihteluton lekseemi, joka osoittaa tavallisesti vahvan asteen yleistymistä, kuten muun muassa tapauksissa su *napa* : *navan*, *side* : *siteen*, *jakaa* : *jaan*, *saapua* : *saavun*, *luvata* : *lupaen* ~ vi *naba* : *naba*, *side* : *side*, *jagada* : *jagan*, *saabuda* : *saabun*, *lubada* : *luban*. Harvinaisempaa on heikon asteen yleistyminen, jollaista osoittavat vi *tava* : *tava* ja *neiu* : *neiu*, vrt. su *tapa* : *tavan*, *neito* : *neidon*. Asteyleistys on merkinnyt samalla paradigmatyypin vaihtumista yksinkertaisemmaksi, vähemmän agglutinoivaksi, ja on saattanut nominien kohdalla johtaa kieliopillisissa sijoissa haitalliseen kaasussynkretismiin. Samanasuisia voivat olla esimerkiksi yksikön nominatiivi, genetiivi ja partitiivi (mm. sanoilla *naba* ja *ida*) tai nominatiivi ja genetiivi (*side* : *side*). Osa asteyleistysnomineista onkin siirtynyt sijamuodot selkeämmin erottavaan *ase* : *aseme* -tyyppiin, esimerkiksi *kube* : *kubeme*, *säde* : *sädeme* (vrt. su *kuve* : *kupeen*, *säde* : *säteen*). Taivutustyyppin analogiseen vaihtumiseen on astevaihtelun tasoittumisen ohella olennaisesti vaikuttanut yksikön nominatiivin ja partitiivin kehittyminen kummassakin paradigmassa samanrakenteisiksi: *ase* : part. *aset* ja *säde* : part. *sädet* (vrt. Paunonen 1976: 87).

Monet suomen ja viron nomini- ja verbiparadigmojen suhteissa tavattavat erot näyttävät johtuvan erityisesti käänteisen, vahvanevan

astevaihtelun (virossa *pööratud ehk tugevnev astmevaheldus*) erilaisista kielikohtaisista esiintymisedellytyksistä. Tarkastelenkin seuraavassa suomalaisesta näkökulmasta ja kirjakielten mukaisen edustuksen pohjalta lähemmin näitä edellytyksiä ja sitä, kuinka etenkin virossa esiintyvät rajoitukset ovat johtaneet restrukturoitumiseen ja paradigmatyyppien vaihdoksiin ja kuinka kieleen on esimerkiksi kehittynyt uusi, suomelle vieras taivutustyyppi. Käänteisen astevaihtelun omaavat taivutustyyppit ovat toisaalta voineet vetää puoleensa sanoja, jotka alkuaan – ja suomessa yleensä edelleenkin – kuuluvat eri tyyppiin. Kielihistoriallisesti on käänteisessä astevaihtelussa yksinäis- tai geminaattaklusiilin vahva aste esiintynyt alkuaan vokaalivartalossa ja heikko aste konsonanttivartalossa sekä nomineilla myös konsonanttiloppuisessa nominatiivissa.

2. Käänteinen astevaihtelu

Käänteisessä astevaihtelussa on nomineilla yksikön nominatiivi heikossa ja yksikön genetiivi vahvassa asteessa. Verbeillä on 1. eli A-infinitiivi, virossa *da*-infinitiivi, heikossa ja aktiivin indikatiivin preesens vahvassa asteessa. Toisinaan on kylläkin sekä suomen että viron kieliopeissa ja muissa kuvauksissa katsottu käänteisen astevaihtelun koskevan vain nomineja ja puuttuvan verbeiltä, koska niiden paradigmassa ei ole yksikön nominatiiviin rinnastuvaa perusmuotoa. Suomessa on esimerkiksi Fred Karlsson muun muassa teoksessaan Suomen kielen äänne- ja muotorakenne (1983: 207–208, 324) edustanut tällaista näkemystä, mutta kylläkin epäjohdonmukaisesti toteaa toisaalla, että *hypätä* : *hyppään*, *maata* : *makaan* -tyyppisille supistumaverbeille ja *lämmetä* : *lämpenen* -tyyppisille *ne*-johdoksille on ominaista käänteinen astevaihtelu (mts.: 213–214). Vuonna 2004 ilmestyneen Ison suomen kieliopin mukaan verbitkin voivat olla käänteisessä astevaihtelussa. Kieliopissa on mainittu myös astevaihtelutyyppien lekseemimäärät 1990-luvulla ilmestyneessä Suomen kielen perussanakirjassa. Luvut osoittavat, että kaikista astevaihtelutapauksista käänteisessä vaihtelussa olevia on noin 25 %, joten kyse on varsin tavallisesta astevaihtelun ilmenemismuodosta. (ISK: 72–73)

Virossa sijoittavat muun muassa Eesti keele grammatika (EKG I: 163–164, 167) ja Eesti keele käsiraamat (EKK: 164–167) kaikki astevaihtelulliset verbit normaalin eli heikkenevän vaihtelun piiriin, mutta tällöin on perusmuotoon, *ma*-infinitiiviin, verrattava osassa taivutustyyppijä

da-infinitiiviä (*hüppama* : *hüpata*, *vestlema* : *vestelda*) ja osassa preesensia (*õppima* : *õpib*, *lugema* : *loeb*, *saatma* : *saadab*) eli vaihtelusuhteita ei määritellä aina kahta samaa muotoa käyttäen kuten nomineilla. Eesti keele käsiraamatussa (EKK: 291) kyllä todetaan, että IV konjugaation verbeissä on astevaihtelutyyppi toinen kuin III konjugaatiossa. Mielestäni on kuitenkin tarkoituksenmukaista sekä paradigmojen keskinäisten että sisäisten suhteiden kuvaamisen kannalta esittää myös verbien astevaihtelu aina samoja muotoja, *da*-infinitiiviä ja aktiivin indikatiivin preesensia, vertaamalla. Näin onkin aikoinaan menetelty esimerkiksi Valgman ja Remmelin käsikirjassa Eesti keele grammatika (Valgma, Remmel 1970: 39, 125; IV konjugaation verbeillä *tugevnev tüvi*), samoin myöhemmin Mati Hintin ja Martin Ehalan kieliopissa ja oppikirjoissa (Hint 1987: 184–186; Hint, Maanso 1992: 73, 76; Ehala 1997: 111–112, 150–151). Myös suhteellisen uusissa Suomi–viro-suursanakirjassa (SES 2: 917–918) ja kansainväliseen käyttöön tarkoitettussa käsikirjassa Estonian Language (Viitso 2003a: 27; 2003b: 170) on viro kielen astevaihtelutaulukoissa käänteisen vaihtelun sarakkeessa sekä nomini- että verbiesimerkkejä.

Suomen kielen käänteisessä astevaihtelussa olevien lekseemien ja niiden virolaisten vastineiden suhteet määräytyvät ensi sijassa sen perusteella, millainen virossa on sanan kvantiteetti. Suomessa esimerkiksi nomineilla *side* : *siteen* ja *murre* : *murteen* on sama paradigmatyypin ja verbeillä *levätä* : *lepään* ja *hypätä* : *hyppään* sama tyyppi ensi tavun pituudesta riippumatta. Kielten välillä ovat kuitenkin läheisessä vastaavuudessa vain sellaiset paradigmat, joissa vahva-asteisissa muodoissa on ensi tavu pitkä ja virossa siten 3. kvantiteetti. Viron kielessä lekseemi ei voi olla käänteisessä astevaihtelussa, jos siinä on 1. kvantiteettiaste ja paradigmasta puuttuvat 3. kvantiteetin muodot. Tämän vuoksi esimerkiksi suomen sanojen *ruis* (< **ruyis*) : *rukiin*, *ien* : *ikenen*, *side* : *siteen*, *luvata* : *lupaan* ja *vedellä* : *vetelen* ’tömmata, kiskuda’ virolaiset vastineet ovat siirtyneet johonkin toiseen taivutustyyppiin, ja niissä ovat astevaihtelusuhteet muuttuneet: yleensä vaihtelu on joko väistynyt ja muodoissa on vaihteluton vahva-aste tai kvalitatiivinen astevaihtelu on vaihtunut kvantitatiiviseen. Siirtymisiin on olennaisesti vaikuttanut se, että äännekehitys on osassa muotoja johtanut asuihin, jotka ovat assosioituneet johonkin toiseen, produktiivisempaan paradigmatyypin (ks. Paunonen 1976: 87–92, 103–104).

2.1. Nominiparadigmat

Kun käänteisessä astevaihtelussa olevien nominien vahvassa asteessa on pitkä ensi tavu ja virossa 3. kvantiteetti, on suomen ja virossa nominien klusiilien vaihtelusuhteilla yleensä vastaavuus: virossa heikossa asteessa on 1. tai 2. kvantiteetti, esimerkiksi su *varas* : *varkaan*, *hammas* : *hampaan*, *ratas* : *rattaaan*, *lähde* : *lähteen*, *murre* : *murteen*, *kate* : *katteen*, *otin* : *ottimen* mm. ’kädensija’ ~ vi *varas* : *varga*, *hammas* : *hamba*, *ratas* : *ratta*, *lähe* : *lähte* ’lähtö’, *murre* : *murde*, *kate* : *katte* ’peite, verho, päällys’, *võti* : *võtme* ’avain’.

Astevaihtelullisuuden säilyminen, mutta siten, että kvalitatiivinen vaihtelu on muuttunut paradigmassa kvantitatiiviseksi, näyttää virossa toteutuneen lähinnä tapauksissa, joissa suomessa on yksinäis-*k*:n astevaihtelu lyhyen ensi tavun jäljessä: vi *rukis* : *rukki*, *ike* : *ikke*, *okas* : *okka*, *äke* : *äkke* ja *tõke* : *tõkke*, vrt. su *ruis* : *rukiin*, *ies* : *ikeen*, *oas* : *okaan*, *äes* : *äkeen*, *toe* : *tokeen* ’pienehkö pato, tammi’ (NS). Virossa olisi vahva-asteisissa, vokaalivartalosisissa muodoissa tapahtuneen geminaation seurauksena tultu kadon ja geminaatan ”sekavaihteluun”, ja heikkoasteiset muodot olisivat voineet lisäksi suppeiden vokaalien väljenemisen takia erota häiritsevän paljon vahva-asteisista asuista, esimerkiksi **roes* : *rukki*, **ee* : *ikke*, **tõe* : *tõkke* (Remes 1986: 21; Viitso 2003b: 166). Murteittain ja vanhassa kirjavirossa tavataan myös katoedustusta: murt. *ees* : *ike* (SSA 1 s.v. *ies*), Hornung *Ees* : *Ikke* ja Stahl *ehs* = *äes* (Kask 1972: 39–40), Wied. *äes* : *äke* (huom. myös verbijohdos *äestama*). Heikkoasteisten muotojen analogiselle klusiiliedustukselle ovat tarjonneet mallin *rikas* : *rikka*, *rike* : *rikke* -tyyppiset paradigmat (Kettunen 1962: 57). Jo Eduard Ahrens kiinnitti kieliopissaan (2003: 145) huomiota virossa kehittyneisiin, suomesta poikkeaviin astevaihtelusuhteisiin.

Viron *rahe* (vrt. su *rae* : *rakeen*) on äänne-edustukseltaan poikkeuksellinen, sillä siinä odottaisi vastaavaa kehitystä kuin edellä kuvatuissa tapauksissa. Kettunen (1962: 57, alav. 1) arvelee *h*:n johtuvan murresekaannuksista ja aiemman vokaalivartalon kolmannen tavun aloittaneen *h*:n regressiivisestä vaikutuksesta. Kuitenkin on huomattava, että *tõke* : *tõkke* -tyyppisten tapausten kaltainen muutosprosessi olisi johtanut kielessä jo olevan lekseemin *rake* : *rakke* mukaiseen asuun. Toisen tavun heikkoasteisiin muotoihin lieneekin tullut siirtymä-äänne *h*, joka on yleistynyt paradigmaan. Esimerkiksi keskimurteessa on yksittäisiä tapauksia, joissa *h* on varhemman *ɣ*:n paikalla (Must, Univere 2002: 33).

Wiedemannin sanakirja mainitsee myös murteittain tavattavat yksinäis-klusiilin asteyleistystä tai suoraan astevaihteluun siirtymistä osoittavat taivutukset *rage*, gen. *rage*, *rae* 'Korn' (vrt. *rahe* : *rahe* 'Hagel') sekä deminutiivijohdoksen *ragekene* (ei **rae*-). Suomen sanan *tae* : *takeen* 'taottu kappale, takomateos, taos' (NS) vanhempaan viroon kuuluneessa vastineessa on Wiedemannin mukaan asteyleistys ja myös mahdollista kuuluminen *ase* : *aseme* -tyyppiin: *tage*, gen. *tage*, *tageme* (*raua-tagemed*, *raud-tagemed* 'Hammerschlag, Hammerschlacke'). Merkintä kuvastanee Wiedemannin mainitsemien useiden muiden vastaavien kahtalaisuuksien tavoin käynnissä ollutta prosessia, jossa ensi tavultaan lyhyet, nominatiiviltaan kaksitavuiset *e*-loppuiset substantiivit ovat pyrkinneet välttämään sijasynekretismiä, nominatiivin ja genetiivin samankaltaisuutta, ja siirtymään *ase*-tyyppiin (ks. myös Länsimäki 1987: 114–116).

Palataaliklusiilitapauksiin kuuluu myös viroon *ige* : *igeme*, jonka suomalaisen vastine *ien* : *ikenen* osoittaa, että lähtökohdiltaan se edustaa jo tarkasteltuihin lekseemeihin verrattuna erilaista, *n*-loppuista paradigma-tyyppiä. Virolaisessa sanassa on tapahtunut asteyleistys, ja tämäkin sana on siirtynyt tavallisempaan *ase* : *aseme* -tyyppiin. Itämerensuomalaisten kielten eteläryhmässä *ien*-sanan kuuluminen *me*-vartaloiseen tyyppiin on tavallista ja kuvastaa ehkä vanhaa nasaaliedustuksen eli nominatiiviltaan *n*-loppuisten johdostyyppien kahtalaisuutta (ks. SSA 1 s.v. *ien*). Virossa *ase*-tyyppiin siirtymiseen ovat varmaankin vaikuttaneet osin vokaaliston fonotaksin seikat ja osin – mikäli sana on alkuaan ollut *ne*-vartalotyypissä – se, että genetiivistä olisi säännönmukaisen äännekehityksen tuloksena tullut paljon sanoja sisältävän *ne*-johdostyyppin nominatiivin kaltainen. Olisi päädytty taivutukseen **ee* : **igene*.

Sellaisilla nomineilla, joiden suomalaisissa vastineissa on lyhyen ensi tavun jäljessä labiaali- tai dentaaliklusiilin käänteinen kvalitatiivinen astevaihtelu, kuten *kuve* : *kupeen*, *side* : *siteen*, *säde* : *säteen*, ei liioin voi virossa olla vaihtelua, vaan se on paradigmoissa tasoittunut vahvan asteen mukaiseksi ja taivutus noudattaa *kõne*-tyyppiä, esimerkiksi *side* : *side* 'yhteys; viestitys'. Tavallisempaa on kuitenkin paradigmojen siirtyminen nominatiivin ja genetiivin selkeästi erottavaan *ase* : *aseme* -tyyppiin: *kube* : *kubeme*, *pide* : *pideme*, *sade* : *sademe*, *side* : *sideme* 'side, kääre', *säde* : *sädeme*. Siirtyminen kuvastuu muun muassa *side*-sanan kahdesta taivutuksesta, joihin liittyy merkitysero, sekä Wiedemannin sanakirjan mainitsemista rinnakkaisuuksista *lade* : *lade*, *lademe* 'Ausbreitetes,

Schicht' ja *pide* : *pide*, *pideme* mm. 'Halten; Griff, Handhabe' (vrt. Länsimäki 1987: 16, 114–115).

Käänteisen astevaihtelun väistyminen edellä mainituissa viron 1. kvantitettiinasteen *e*-loppuisissa nomineissa liittyy siihen kehitykseen, joka on laajalti johtanut myös normaalissa, suorassa kvalitatiivisessa vaihtelussa asteyleistykseen (ks. esim. Hint 1972: 28–29; 1997: 44–45). Osassa käänteisen astevaihtelun sisältäviä paradigmoja olisi lisäksi ollut mahdollista, että taajakäyttöinen nominatiivi olisi heikkoasteisena muuttunut häiritsevän paljon vahva-asteisesta vartalosta eroavaksi. Olisi kehittynyt esimerkiksi sellaisia taivutussuhteita kuin **see* : *side* (= *side* : *side/sideme*), **koe* : *kude* (= *kude* : *koe*; vrt. su *kude* : *kuteen*), koska heikkoasteisissa muodoissa olisi fonotaksin vaatimuksesta suppea vokaali muuttunut puolisuuppeaksi.

Astevaihtelusuhteiden restrukturoituminen virossa on hämmentänyt taivutusjärjestelmää niin, että kieleen on kehittynyt uusi paradigmatyyppi, jossa esiintyy 1. kvantiteettiasteessa oleva kaksitavuinen *e*-loppuinen nominatiivi, mutta käänteisen astevaihtelun sijasta suunnaltaan suora, heikkenevä vaihtelu. Tähän tyyppiin kuuluvia sanoja on kirjavirossa vain muutamia: *kude* : *koe* 'kude, kudos', *tõde* : *tõe* 'totuus' (vrt. *tõsi* : *tõe* 'tosi') ja *õde* : *õe* 'sisar'. Taivutus noudattaa siten *rida* : *rea* -tyyppiä. Wiedemann (1875: 371) mainitsee myös tapauksen *sāde* : *sāe*. Suomen *kude* : *kuteen* -tyyppisen taivutuksen vastineena pitäisi virossa olla, kuten edellä on mainittu, **koe* : *kude*. Murteittain esiintyykin nominatiivia *koe* (myös *kue*; VMS I: 249, 305), ja Wiedemannin sanakirjassa on heikon asteen yleistystä osoittava *koe* : *koe*. Viron taivutussuhteelta *kude* : *koe* puuttuu suomesta vastine kuten suomen *kuve* : *kupeen*, *sade* : *sateen* -suhteilta virosta. Taivutus *kude* : *koe* ei voi olla ikivanhojen suhteiden nykyedustaja, koska kaksitavuisissa lyhyt-*e*:llisen vartalon omaavissa sanoissa pitäisi olla nominatiivin *i*-loppuinen (kuten *nimi* : *nime*, *jõgi* : *jõe*). Siten *e*:tä on täytynyt aiemmin seurata konsonantin, jolloin nominatiivin vahva-asteisuus ei ole ollut mahdollista. (Remes 2009: 233.) Kiintoisa on varhainen huomio *kude* : *koe* -tyypin erikoisuudesta: Ahrens mainitsee kieliopissaan (2003: 150), että suomen perusteella pitäisi virossa astevaihtelusuhteen olla tällaisissa sanoissa päinvastainen. Lekseemin *kude* : *kuteen* virolaisen vastineen vaihtelusuunnan vaihtumiseen on voinut osaltaan vaikuttaa suorassa astevaihtelussa oleva verbi *kududa* : *koon*. Substantiivilla *tõde* : *tõe* on heikkoasteinen vartalo samanlainen kuin vanhemmassa sanassa *tõsi* : *tõe* ja nominatiivi sekä partitiivi *tõsi*-sanan

alkuperäisen vahvan vokaalivartalon kaltainen (vrt. esim. su *tote/en*), mitkä seikat ovat saattaneet vaikuttaa uuden nominatiivin *tõde* syntyyn (mallina osin ehkä sekundaari suhde gen. *koe* : nom. *kude*; huom. myös Ahrensin 2003: 150 esittämä selitys).

Kielten vertailu osoittaa, että suomen *e*-loppuisten supistumanominien yhtä yhdenmukaista astevaihtelullista paradigmatyyppiä, esimerkiksi *murre* : *murteen*, *side* : *siteen*, *kuve* : *kupeen*, vastaa virossa useampi tyyppi: 1) sanassa käänteinen astevaihtelu, *mõte* : *mõtte*, *murre* : *murde*, 2) ei astevaihtelua, vahva aste yleistynyt, *side* : *side*, 3) paradigmassa suora astevaihtelu, *kude* : *koe*, *tõde* : *tõe*, 4) ei astevaihtelua, sana siirtynyt *me*-johdostyyppiin, *säde* : *sädeme*, *kube* : *kubeme*, 5) ei astevaihtelua, klusiiliedustus väistynyt, *rahe* : *rahe*.

2.2. Verbiparadigmat

Verbiparadigmoissa on suomen ja viron kesken käänteisen astevaihtelun vastaavuutta supistumaverbeissä ja *ele*-johdostyyppissä, mutta edellytyksenä on nominien tavoin se, että vahvassa asteessa on pitkä ensi tavu: su *hypätä* : *hyppään*, *pilkata* : *pilkaan*, *kerrata* : *kertaan*, *kohdata* : *kohtaan*, *ommella* : *ompelen*, *hypellä* : *hyppelen* ~ vi *hüpata* : *hüppan*, *pilgata* : *pilkan*, *korrata* : *kordan*, *kohata* : *kohtan*, *õmmelda* : *õmblen*, *hüpelda* : *hüplæn*. Viron supistumaverbien osalta on todettava, että niitä ei enää voi synkronisesti pitää johdoksina, mutta johto-opillisesta taustasta on säilynyt merkinä paradigmatyyppi (Kasik 1989: 82). Suomessa esiintyy käänteistä astevaihtelua myös *ne*-johdoksissa, esimerkiksi *paeta* : *pakenen*, *halveta* : *halpenee*, mutta virossa vastaavat johdokset ovat vokaalivartalon yleistymisen vuoksi vaihteluttomia: *põgeneda* : *põgenen*, *halveneda* : *halveneb*.

Jos suomen supistumaverbin virolaisen vastineen ensi tavu on eri muodoissa lyhyt eli paradigmassa on kauttaaltaan 1. kvantiteettiaste, on käänteinen astevaihtelu mahdoton ja taiputus on siirtynyt alkuperäisestä kontraktioverbityypistä alkuaankin astevaihteluttomien samanrakenteisten verbien tavoin *elama*-tyyppiin, joka on selvästi tavallisin viron verbityypeistä (Peebo 1997: 129): kaikki muodot perustuvat aina samanlaiseen, vaihteluttomaan vartaloon. Aivan kuten *elada* : *elan* -verbin mukaan taipuvat *avada* : *avan* ja *lisada* : *lisan*, on myös muun muassa *lubada* : *luban*, *magada* : *magan*, *segada* : *segan*, *tagada* : *tagan*, *koguda* : *kogun*.

Siten virossa on yleistynyt vahva-aste verrattuna suomen verbeihin *luvata* : *lupaan*, *maata* (< **mayat*-) : *makaan*, murt. *seata* : *sekaan* 'sekoittaa', *taata* : *takaan*, *koota* : *kokoan*. Säännönmukainen äännekehitys olisi virossa johtanut esimerkiksi **loata* : **lubadan* -tyyppiseen edustukseen (vrt. *lubadus*; Kettunen 1962: 81), mutta verbit samastuvatkin rakenteeltaan ja taivutukseltaan suoran astevaihtelun vahvan asteen yleistystä osoittaviin ja niin ikään *elama*-tyyppiin siirtyneisiin teosanoihin, kuten *sobida* : *sobin*, *jagada* : *jagan* (vrt. su *sopia* : *sovin*, *jakaa* : *jaan*). Lingvististä koulutusta saamattoman virolaisen onkin mahdotonta pitää esimerkiksi verbejä *segada* ja *jagada* tai *koguma* ja *kogema* taustaltaan aivan erityyppisinä. (Remes 2009: 243–244.)

Lyhyen ensi tavun omaavien nominien tavoin on virossa supistuma-verbeilläkin voinut toisinaan vaihtua taivutustyyppi niin, että käänteisen astevaihtelun tilalle on tullut suora, heikkenevä vaihtelu. Tällaisia verbejä näyttävät olevan *kaduda* : *kaon* ja *liguda* : *leon* (nykyään myös *ligun*), vrt. su *kadota* : *katoan*, *liota* : *likoan*. Verbin *kaduma* astevaihtelusuunnan vaihtumiseen lienevät vaikuttaneet osin sellaiset taivutussuhteet kuin *laduda* : *laon* ja *siduda* : *seon*, osin rinnalla esiintyvän substantiivin *kadu* suora vaihtelu. Näin on välttytty siltä, että kielessä olisi astevaihteluton verbi *kaduda* : **kadun*, mutta vaihtelullinen substantiivi *kadu* : *kao*. Vastaavasti verbiin *liguma* on varmaankin vaikuttanut nomini *ligu* : *leo* (huom. tavallinen heikkoasteinen ilmaus *leos olema*). Viron murteissa tavataan tällaista supistumaverbin astevaihtelusuunnan vaihtumista laajemminkin (ks. esim. Tanning 1965: 165, 167).

Vaikka suurin osa suomen lyhyen ensi tavun omaavien supistumaverbien vastaineista kuuluu virossa *elama*-tyyppiin, on muutama verbi jäänyt varsinaiseen supistumatyyppiin. Edellytyksenä on kuitenkin ollut supistumaverbityyppin ja *elama*-tyypin ristipaineessa analoginen mukautuminen astevaihteluun: paradigmaan on tullut vahvaksi asteeksi 3. kvantiteettiasteen muotoja, ja vartalon alkuperäisen äänne-edustuksen mukaisia muotoja käytetään heikkoasteisina. Tällaisia verbejä ovat muun muassa *oskama* : *osata* : *oskan*, *salgama* : *salata* : *salgan* ja *vihkama* : *vihata* : *vihkan* (malleina esim. *viskama* : *visata* : *viskan*, *põlgama* : *põlata* : *põlgan*, *lahkama* : *lahata* : *lahkan*). Vartaloiden aikaisempaa astevaihteluttomuutta kuvastavat suomen suhteiden *osata* : *osaan*, *salata* : *salaan* ja *vihata* : *vihaan* ohella muun muassa viron adjektiivistunut partisiippi *osav* : *osava* (vrt. nykypartis. *oskav*) sekä substantiivit *saladus* 'salaisuus'

(ei **salgus*; vrt. su *salaus* [huom. kuitenkin Wied. virE *salgus* = *salgdus* 'Läugnen']) ja *viha* : *viha*, samoin Wiedemannin sanakirjan lekseemit *ozama* infinitiivin *oskama* ohella ja *wihaw* 'bitter, scharf; zornig, grimmig' (vrt. partis. *vihkav*).

Virossa vanha supistumaverbityyppi on levinnyt ekspansiivisesti monien sellaisten *a*-vartaloisten (= su *a*-/ä-vart.) verbien taivutukseen, joiden odottaisi suomen perusteella kuuluvan suoran astevaihtelun piiriin ja siten eri tyyppiin, esimerkiksi *alata* : *algan* (vrt. su *alkaa* : *alan*), *lennata* : *lendan* (su *lentää* : *lennän*) sekä pituusvaihtelulliset *keelata* : *keelan* (su *kieltää* : *kiellän*), *pöörata* : *pööran* (su *pyörtää* : *pyörrän*) ja *väänata* : *väänan* (su *vääntää* : *väännän*). Murteittain tavataan laajalti odotuksenmukaista edustusta (Toomse 1941; Turu 1962: 20, 31–36; Mägiste 1950: 268–269, jossa analogian taustasta; Remes 2009: 245–246). Klusiilin heikkoasteisen edustajan kadon ja sitä seuranneen sekundaaristi pitkän ensi tavun vuoksi ovat supistumaverbityyppiin tulleet kelvollisiksi muun muassa *a*-vartaloiset verbit *näidata* : *näitan* ja *oodata* : *ootan*. Suomessa astevaihtelusuunta on säilynyt suorana: *näyttää* (< **näyüttä*-) : *näytän*, *odottaa* : *odotan*.

Supistumaverbien tavoin ovat suomen *ele*-/*el*-johdoksissa sekä geminaatta- että yksinäisklusiilit käänteisessä astevaihtelussa ensi tavun pituudesta riippumatta, ja taivutus on aina kaksivartaloinen: *hypellä* : *hyppelen*, *lennellä* : *lentelen*, *vedellä* : *vetelen*, *jaella* : *jakelen*, *sadella* : *satelee*. Virossa on astevaihtelu vastaavissa tapauksissa mahdollinen vain silloin, kun preesensissä johdin *-le* liittyy (sisäheiton vuoksi) yksitavuiseen, 3. kvantiteetissa olevaan kantaan; heikossa asteessa on *el*-loppuinen konsonanttivartalo, esimerkiksi *hüpelda* : *hüiplen*, *lennelda* : *lendlen*, *õmmelda* : *õmblen* (huom. myös pitkävokaalinen, kvantiteettivaihtelullinen ²*suudelda* : ³*suudlen*, vrt. su *suudella* : *suutelen*). Jos yksitavuinen kanta on kuitenkin 1. tai 2. kvantiteettiasteessa, ei verbissä voi olla astevaihtelua. Tällöin johdin *-ele*-/*el* liittyy vahvan asteen yleistymistä osoittavaan kantaan: *vedelda* : *vedelen* 'vetelehtiä, maleksia', *jagelda* : *jagelen* 'kinata, kinastella, kiistellä'; samoin muissa samantyyppisissä, suomesta puuttuvissa verbeissä, kuten *tegelda* : *tegelen*, *logelda* : *logelen* ja *rabelda* : *rabelen*. 1980-luvun alussa kirjakielessä tuli tässä verbityypissä mahdolliseksi myös yksivartaloinen, *elama*-tyypin mukainen taivutus: *vedeleda* : *vedelen*, *tegeleda* : *tegelen* (KT: 29–31; Peebo 1997: 133–135), mikä toisella tavalla, vartaloiden käytön kannalta, lisäsi viron ja suomen morfologisia eroja.

3. Lopuksi

Viron kielessä tavattavat käänteisen, vahvenevan astevaihtelun esiintymisrajoitukset ja toisaalta muutamien käänteisessä astevaihtelussa olevien sanatyyppeiden, erityisesti supistumaverbien, attraktiivisuus ovat monin tavoin mullistaneet suomen ja viron paradigmojen suhteita. Virossa tapahtunut nomini- ja verbiparadigmojen restrukturoituminen on johtanut siihen, ettei lähisukuisissa kielissä yhteistenkään sanojen taivutus ole läheskään aina ”odotuksenmukaisessa” vastaavuussuhteessa. Siirtymistä toiseen taivutustyyppiin on voinut edistää jo se, että usein ainakin muuttamat paradigman muodoista ovat saattaneet ominaisuuksiltaan kuulua yhtä hyvin johonkin toiseen paradigmaan (Paunonen 1976: 87). Osaltaan paradigman vaihtumiseen on eittämättä vaikuttanut myös suoran astevaihtelun laaja väistyminen.

Klusiiliaineksen sisältävien paradigmojen tarkastelu osoittaa, että viron 1. kvantiteettiasteen nomineissa ja verbeissä on laajalti päädytty vahvan asteen yleistymiseen koko paradigmassa ja näin on voitu välttää muuten mahdollisesti uhannut vahva- ja heikkoasteisten muotojen liiallinen poikkeaminen toisistaan, mikä olisi äärimmillään merkinnyt vartalosuhteiden muuttumista lähes suppletiivisiksi. Suomessa ei ole samaan päädytty muun muassa siksi, että kvalitatiivinen ja kvantitatiivinen vaihtelu eivät ole olleet vaarassa sekoittua (vrt. vi **roes* : *rukki*) eikä suomessa ole heikkoasteisissa muodoissa viron kaltaista fonotaksin sääntöä, joka väljentää supistuma-aineksen suppean vokaalin (vrt. vi **roes*, **see* : *side*, **loata* : **luba[da]n*). Kiinnostavaa on, että virossa on kehittynyt uusi, suoran astevaihtelun sisältävä nomintyyppi *kude* : *koe*, *tõde* : *tõe*, jolta puuttuu suomesta vastine.

Ne viron sanatyypit, joissa vahva-asteinen muoto on 3. kvantiteetissa, ovat vetäneet puoleensa kvantiteettivaihteluun (tavuastevaihteluun) laajasti klusiiliaineksen sisältämättömiä nomineja ja verbejä, jollaisten suomalaiset vastineet eivät luonnollisestikaan ole astevaihtelussa. Supistumaverbityypille *hüppama*, *tõmbama* on ominaista, että siihen on siirtynyt joukko verbejä, joiden suomalaiset vastineet ovat vanhemmassa, suorassa astevaihtelussa, esimerkiksi vi *algama*, *lendama*, *ootama*.

Olen edellä kartoittanut yhtä lohkoa suomen ja viron taivutusmorfologiassa, käänteisen astevaihtelun esiintymismahdollisuuksia ja -rajoituksia paradigmoissa. Vertaamalla lähisukuisia kieliä niistä pystytään selvittämään ominaisuuksia, joita ei välttämättä havaitse vain yhteen kieleen

keskittymällä. Suomessa ja virossa tapahtunut kehitys on johtanut usein siihen, että toisen kielen yhtä paradigmatyyppiä vastaa toisessa kielessä kaksi tai useampia tyypejä. Tavallisesti kielten suhde on tällöin se, että suomessa on yksi yhtenäinen sanatyyppi, jollaisen vastine virossa on jakautunut. Tähän tilanteeseen ovat keskeisimpiä syitä käänteisen, vahvene-
venan astevaihtelun esiintymisehdot.

Kirjallisuus

- Ahrens, Eduard 2003.** Eesti keele Tallinna murde grammatika (1853). Esimene osa: vormiõpetus. Tõlk. Kristiina Ross. – Uue ajastu misjonilingvist: Eduard Ahrens 200. Koost. ja toim. Kristiina Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 77–265.
- Ehala, Martin 1997.** Eesti keele struktuur. Õpik güm[n]aasiumile. Tallinn: Künnamees.
- EKG I** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia, sõnamoodustus. Trükk toimetanud Mati Erelt peatoimetajana, Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKK** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2000. Eesti keele käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, Mati 1972.** Generatiivinen fonologia sekä viiron astevaihtelu ja kvantiteetisysteemi. – Virittäjä 76, 27–32.
- Hint, Mati 1987.** Eesti keele õpik IX klassile. Teine, ümbertõötatud trükk. Tallinn: Koolibri.
- Hint, Mati 1997.** Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Typological problems of Estonian grade alternation and prosodical system. Viron kielen astevaihtelun ja prosodian typologiset ongelmat. Tallinn / Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, Mati, Viivi Maanso 1992.** Eesti keele õpik X klassile (reaal- ja üldharu). Tallinn: Koolibri.
- ISK** = Auli Hakulinen (päätoimittaja), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004. Iso suomen kielioppi. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Terho 1983.** Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä 87, 190–226, 349–383.
- Karlsson, Fred 1983.** Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. Helsinki: WSOY.

- Kasik, Reet 1989.** Eestin ja suomen verbinjohto. – Sananjalka 31, Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku: Suomen Kielen Seura, 81–91.
- Kask, Arnold 1972.** Eesti keele ajalooline grammatika 1. Häälikulugu. Teine trükk. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.
- Kettunen, Lauri 1962.** Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KT = Kirjakeele teataja 1979–1983.** Õigekeelsuskomisjoni otsused. 1985. Koost. Tiiu Erelt, Henn Saari. Tallinn: Valgus.
- Länsimäki, Maija 1987.** Suomen verbikantaiset *in : ime* -johdokset. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Must, Mari, Aili Univere 2002.** Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 10.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mägiste, Julius 1950.** Soome *kuunnella*, eesti *kuulata* jm. ja mõni sõna eesti sekundäärsete kontraktaverbide seletuseks. – Virittäjä 54, 265–270.
- NS = Nykysuomen sanakirja. 1–6, 1951–1961.** Valtion toimeksiannosta teetänyt Suomalaisen kirjallisuuden seura. Päätoim. Matti Sadeniemi. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Paunonen, Heikki 1976.** Allomorfiin dynamiikkaa. – Virittäjä 80, 82–105.
- Peebo, Jaak 1997.** Eesti keele muutkonnad. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppe-
tooli toimetised 5.) Tartu.
- Remes, Hannu 1986.** Suomen ja viron taivutusjärjestelmien vertailua. – Lähi-
vertailuja 2. Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Turussa 10.–11.5.1986. Toim. Päivi Rintala, Jüri Valge. (= Turun yliopiston suoma-
laisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 31.) Turku, 19–25.
- Remes, Hannu 2009.** Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivu-
tuse morfologiaa. (= Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 90.) Oulu:
Oulun yliopisto.
- SES 2 = Soome-eesti suursõnaraamat. Suomi–viro-suursanakirja. 2. köide (R–Ö),
2003.** Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Paul Kokla, Külli Kuusk,
Helga Laanpere. Eesti Keele Instituut, Kotimaisten kielten tutkimus-
keskus. Tallinn–Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten
tutkimuskeskus.
- SSA I = Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja. I (A–K), 1992.** Pää-
toim. Erkki Itkonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia
556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskes-
kus.
- Tanning, Salme 1965.** Kontraktaverbidest eesti murretes. – Emakeele Seltsi
aastaraamat 11 (1965). Tallinn, 157–172.
- Toomse, Mihkel 1941.** Eesti *ta-*, *tä-*verbide konsonantsest liitumisest. Tartu:
Teaduslik kirjandus.

- Turu, Ellen 1962.** *hakkama–õmblema*-tüüpi verbide imperfekt eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat VIII (1962). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 19–42.
- Valma, Johannes, Nikolai Remmel 1970.** Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. trükk. Tallinn: Valgus.
- Viitso, Tiit-Rein 2003a.** Structure of the Estonian language. Phonology, morphology and word formation. – Estonian Language. Ed. by Mati Erelt. *Linguistica Uralica. Supplementary series / Volume 1*. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 9–92.
- Viitso, Tiit-Rein 2003b.** Rise and development of the Estonian language. – Estonian Language. Ed. by Mati Erelt. *Linguistica Uralica. Supplementary series / Volume 1*. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 130–230.
- VMS I** = Väike murdesõnastik. I (A–L), 1982. Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Wied.** = Ferdinand Johann Wiedemann 1893. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. Im Auftrag der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften redigirt von Dr. Jakob Hurt. St. Petersburg.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Pétersbourg.
- Wiik, Kalevi 1981.** Itämerensuomalaisten kielten allomorfan runsauden systä eli tavujen voimakkuudesta itämerensuomessa. – Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä 3.–4.9.1981. (= Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 7.) Turku, 35–47.

Strengthening gradation and restructuring of paradigms: analyses of inflectional relations in Finnish and Estonian

Hannu Remes

Consonant gradation occupies a pivotal role in the inflectional systems of Finnish and Estonian. The present article takes a Finnish perspective into those conditions and constraints of usage of strengthening gradation that exhibit significant differences between the two languages. It is especially the nominal and verb paradigms of Estonian that have undergone extensive restructuring. This state of affairs is due to the fact that, in Estonian, a lexeme cannot be subject to strengthening gradation, if its initial syllable is short, i.e., when its phonological quantity represents the so-called first degree. Due to this constraint this paradigm type has changed: qualitative alternation can have developed into quantitative (e.g. *rukis* : *rukki*, *tõke* : *tõkke*, cf. Fi. *ruis* : *rukiin*, *toe* : *tokeen*) or strengthening gradation has been replaced with weakening gradation (*kude* : *koe*, *kaduta* : *kaon*, cf. Fi. *kude* : *kuteen*, *kadota* : *katoan*). However, it has been more usual for strengthening gradation to become generalized and for the word to move into a simpler paradigm (*side* : *side*, *lubada* : *luban*). In the nominal paradigms, however, in order to avoid case syncretism, the end-result has been the emergence of relations that show clearer distinctions between the grammatical forms (*kube* : *kubeme*, *säde* : *sädeme*). The restructuring of the Estonian paradigms has also resulted in an inflectional type with no Finnish parallel (*tõde* : *tõe*) and in gradational types that do not exist in Finnish (*osata* : *oskan*, *salata* : *salkan*, cf. Fi. *osata* : *osaan*, *salata* : *salaan*). Because of the changes the mapping relations between the two languages have developed into a configuration in which a single inflectional type in Finnish may correspond to two or more Estonian types.

Keywords: morphology, gradation, paradigm types, Finnish, Estonian

Hannu Remes
Itä-Suomen yliopisto
Joensuun kampus
PL 111
FI-80101 Joensuu
Suomi
hannu.remes@uef.fi